

II

RÆÐA JÓNS SAMSONARSONAR

Í BÓK Ólafs Halldórssonar, *Grænland í miðaldaritum*, sem hér er til umfjöllunar er undirstöðuútgáfa á *Grænlands annálum*, riti frá fyrri hluta 17. aldar, sem hefur ekki áður verið prentað í heild né kannað til neinnar hlítar. Í útgáfunni er stuðst við öll þekkt handrit, sem ætla má að hafi textagildi, handritum er lýst rækilega og þau flokkuð eftir skyldleika. Texti er prentaður á bls. 1–73, rannsókn handrita er á bls. 147–207, greinargerð fyrir heimildum á bls. 209–279, og kafli um aldur og höfund á bls. 280–92. Hér á eftir ræði ég eingöngu um þessa hluta bókarinnar.

Ólafur víkur í formála að Grænlandssiglingum á 16. og 17. öld, og nefnir hann þar og síðar í bókinni rit frá þessum tímum, sem varða Grænland. Þó er það ekki frammar en efni Grænlands annála gefur beinlínis tilefni til. Það sem um Grænlandssiglingar og Grænlandsritun á 16. og 17. öld segir verður af þessum sökum fremur tilviljunarkennt, og hefði komið til greina að gera því efni rækilegri skil á einum stað og setja Grænlands annálin íslensku í stærra samhengi en gert er. Þykir mér hæfa að ræða fyrst um þessar siglingar almennt og þá bókagerð sem þeim er tengd, og vel ég úr það sem einkum vakti áhuga manna hér á Íslandi.

Þess er getið í *Nýja annál* við árið 1410 að skipi var siglt úr byggðum norrænna manna á Grænlandi, og voru íslenskir menn um borð, hinir síðustu sem höfðu sönn tíðindi af þessum frændum sínum, svo að vitað sé með vissu.¹ Eftir það eru ritaðar heimildir þöglar um byggðirnar grænlenku, og er hvort tveggja að íslensk annálaritun á miðöldum tekur enda 1430 og eins hitt að Grænlandsferðum norrænna manna hefur trúlega fækkað úr þessu, ef nokkrar voru. Á 16. öld er svo komið að siglingaleið til landsins er gleymd, og menn leita þess á bókum, hvar sé helst að vænta norrænna manna á ströndum Grænlands.

Grænlenku byggðirnar hurfu þó ekki sýnum. Menn í þjónustu kirkjunnar höfðu veður af kristnum söfnuðum í Norðurhöfum, sem hafði verið lítt sinnt eða ekki langa hríð. Konungur dansk-norska ríkisins vissi af Grænlandi sem hluta ríkisheildarinnar, þar sem var hagsmuna að gæta. Kaupmenn höfðu spurnir af vörum sem komu frá

¹ *StormIslAnn.*, bls. 289.

Grænlandi á meðan enn voru þangað siglingar, og hugur þeirra stóð til viðskipta að nýju.

Á 16. öld verður öðru hverju vart áhuga í Danmörku og Noregi á siglingum til Grænlands og endurnýjuðu sambandi við norrænu byggðirnar. Litlu fyrr höfðu hafist siglingar norður á bóginn í leit að sjóleið frá Evrópu til Asíu norðvestur yfir Atlantshaf, og áttu þær ugglaut nokkurn þátt í vaxandi áhuga danskra stjórnvalda á Grænlandssiglingum. Lengi fram eftir voru þó allar tilraunir fálmkennar.

Áhuga á Grænlandssiglingu gætir hjá *Kristjáni konungi öðrum* (1513–23), og var ráðgerður leiðangur vorið 1521 og valinn leiðangurstjóri, *Søren Norby* flotaforingi, sem hér var um skeið höfuðsmaður á Íslandi.² En um veturinn braust út uppreisn í Svíþjóð, og fékk Søren Norby um annað að hugsa en Grænlandsferð. Um haustið 1521 skrifaði *Klaus Pedersen*, síðar kanslari, bréf til konungs og ræðir um siglingu frá Danmörku til Indlands eða annarra ókunnra landa; nefnir hann í því sambandi að Spánverjar nálgist stöðugt Grænland, og geti það orðið konungi og ríki til mikils tjóns, ef ekki sé að gætt.³

Kristján konungur flýði land skömmu síðar, og varð ekki af Grænlandssiglingu á stjórnarárum hans. Engu að síður var dönskum ráðamönnum kunnugt um rétt dansk-norska ríkisins til yfirráða á Grænlandi og þá jafnframt á Norðurhöfum, sem voru talin innhöf, umgirt landaspönginni í norðri. Þessum yfirráðarétti var ógnað með eftirlitlausum siglingum erlendra þjóða um hafsvæðið, og var það eitt sér ærið tilefni til áframhaldandi ráðagerða um siglingar til Grænlands.

Um þetta eru áform á dögum *Friðriks konungs annars* (1559–88). Frá upphafi ríkisstjórnar hans eða litlu eldra er talið uppkast að bréfi frá norska kanslaranum *Peder Huitfeldt*, sem gerir ráð fyrir að hann hafi ásamt *Christoffer Valkendorf* lénsmanni í Björgvin leyfi konungs til að sigla á eigin kostnað í leit að Grænlandi, sem lengi hafi verið týnt og enginn viti um; í bréfsuppkastinu er talað um Grænland sem gamalt skattland norsku krúnunnar, og skyldi konungur hafa af skatt, ef landið myndist, en þeir félagar hefðu með öðrum sem hlut ættu að einkaleyfi á siglingum.⁴ Þessi ráðagerð bendir til áhuga á Grænlandssiglingum meðal ráðamanna í Björgvin á sjötta tug 16. aldar.

Grænlandsáhuga virðist hafa gætt þegar hjá *Christoffer Huitfeldt*,

² DG nr. 2, bls. 4.

³ DG nr. 3, bls. 4–5.

⁴ DG nr. 5, bls. 6.

eldra bróður Peders Huitfeldts, sem hér var hirðstjóri á Íslandi og kunnastur er Íslendingum fyrir handtöku Ögmundar biskups 1541. Hann var lénsmaður konungs í Noregi. Nafn Christoffers Huitfeldts er tengt Grænlandsefni sem til er í handritum, m. a. í norski lögbók í Háskólabókasafni í Ósló, *UB 530 fol.*, tímasett 1593–94.⁵ Á blaði 169v–170r eru leiðbeiningar um siglingu til Grænlands, og er fyrirsögn þessi: ‘Eit søkort att segle till Grónland. End Grónlandz segling som salige Christofer Huidtfeld fant wdj Danmarck, oc wor skreffuen paa latine oc gammel Norriske paa pergamente, oc fórde hand det hid till Norrige igen. Anno Christi 1541’.⁶

Trúlega er sama efni í *Thott 748 fol.*, bl. 69–70, sem Finnur Jónsson nefnir í útgáfu á Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar, 1930, bls. 12. Handritin hef ég ekki haft tiltæk. Væri fróðlegt að fá nánari vitneskju, ef Ólafur hefur kannað þetta efni.

Þess má geta að nýlega hefur verið talið í ágætu fræðiriti, að Christoffer Huitfeldt hafi haft í fórum sínum ‘et Søkort at segle til Grønland’ (þ. e. leiðarlýsingar), þegar hann fór af Íslandi 1541. Trúlega er það misskilningur, og hefur Christoffer Huitfeldt eftir því sem stendur í handritum komist að þessu efni í Danmörku. Annað mál er að kynni við Íslendinga hefðu getað aukið áhuga hans á Grænlandi. Þar taldist Ögmundur biskup hafa verið í sjóhrakningum fyrir á árum, sem kunnugt er, og hefur hann haft tíðindi að segja hirðstjóranum, þegar á sjóinn var komið, ef þeir máttu mælast við.

Christoffer Valkendorf, annar þeirra sem kemur við bréfsuppkastið, var lengi síðan áhrifamaður í Danmörku og Noregi; til Íslands var hann sendur 1569 með hirðstjórn. Föðurbróðir hans var *Erik Valkendorf*, erkibiskup í Þrándheimi, sem talinn er mestur áhugamaður um Grænlandssiglingar fyrir á öldinni.

Árið 1568 eru uppi ráðagerðir í Kaupmannahöfn um Grænlandsferð, og er til kynlegt bréf á blendingsmáli íslensku, dagsett 12. apríl, sem á að vera frá Friðriki konungi öðrum til íbúa á Grænlandi; er í bréfinu gert ráð fyrir því að *Kristern Olborg* skipshöfuðsmaður (*Christen Jensen Aalborg*) sigli á Grænlandshafnir.⁷ Þá litlu áður eða 10. apríl 1568 gaf konungur út bréf handa *Jurgen Teigsen* frá Englandi, og hafði hann

⁵ *Norges gamle Love* IV, 1885, bls. 722–3.

⁶ Jónas Kristjánsson, *Skrá um íslensk handrit í Noregi*, bls. 48–9. Vélritað eintak í Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi.

⁷ *GHM* III, bls. 201–5.

skuldbundið sig til að sigla á konungsskipi og leita uppi Grænland. Gegn því hét konungur honum ókeypis húsnæði og upphaldi í Kaupmannahöfn, og yrði hann áfram í þjónustu konungs. Í bréfinu talar konungur um Grænland sem 'unser und unsers khonigreichs Norwegen unttergehörige prouintz'.⁸ Fjórum dögum síðar 14. apríl 1568 frestaði konungur Grænlandsförl og bar því við að skipið sem fara átti væri traust stríðsskip og vafasamt að til nokkurs væri að vinna.⁹

Englendingar urðu fyrstir til að lenda skipum á Grænlandi á síðari öldum svo að öruggar sögur fari af. Á árunum 1576–78 stjórnaði *Martin Frobisher* þremur leiðangrum í Norðurhöfum, og var upphaflegt markmið að finna norðvestursjóleiðina til Austurlanda. Í þessum ferðum fann Frobisher Grænland og náði þar að lokum lendingu. Landið hélt hann að væri Frisland, sagnaland sem var víða á sjókortum þeirra tíma. Frásögn af ferðum hans var prentuð í London 1578.¹⁰

Við þessar ferðir er átt í *Skarðsárannál*, þar sem segir við árið 1577: 'Martin Forbisser sigldi eina fárlega reisu til Grænlands og vestur Americam; fann þar eina stóra summu gulls.'¹¹ Klausuna hefur Björn á Skarðsá þýtt úr dönsku eftir riti, sem kom út í Kaupmannahöfn 1622.¹²

Vorið eftir landtöku Frobishers á Grænlandi var búinn leiðangur í Kaupmannahöfn, og var fenginn leiðangursstjóri *Jacob* (eða *James Alday*, enskur maður. Í bréfi konungs 21. maí 1579 er kveðið á um yfirráðarétt yfir Grænlandi og lýst þrjúþættu markmiði með förrinni: að koma landinu undir rétt stjórnvöld, að færa landsbúum nauðsynjar og að koma á réttri kristinni trú.¹³ Að þessu sinni var siglt af stað, en ferðin mistókst. Leiðangursmenn komu hér við land í ágústmánuði, fyrst undan Langanesi, en hrakti suður um og komu upp að landi við Kirkjuvog, að því er ráða má af dagbók sem á að vera um þennan leiðangur.¹⁴ Þaðan sigldu þeir til Grænlands og komust svo nærri að

⁸ DG nr. 6, bls. 6–7.

⁹ DG nr. 7, bls. 7. Einnig Carl S. Petersen, To breve fra præsten i Lindholm, mag. Albert Meier, til statholder Henrik Rantzau. Et bidrag til de ældste Grønlandsexpeditioners historie, *Danske Magazin* 5. rk. VI, 1909, bls. 214.

¹⁰ Finn Gad, *Grønlands Historie* I, 1967, bls. 235–6.

¹¹ *Annálar 1400–1800* I, 1922–27, bls. 157. Texti lagfærður eftir handriti.

¹² Cort Aslaksson, *Theologiske oc Historiske beskriffuelse Om den Reformerede Religion Ved D. Marten Luther . . .* bls. [Q 4r].

¹³ DG nr. 9, bls. 8.

¹⁴ Louis Bobé, Aktstykker til Oplysning om Grønlands Besejling 1521–1607.

þeir sáu land, en ísar hindruðu lendingu. Önnur ferð var ráðgerð fyrr á næsta ári undir stjórn Aldays, en hún hefur farist fyrir.¹⁵

Skömmu síðar er þó nýr leiðangur á döfinni, að þessu sinni undir stjórn færeyska sægarpsins *Magnúsar Heinasonar* borgara í Björgvin. Hafði hann eftir því sem stendur í konungsbréfi 18. febr. 1581 heitið að sigla tveimur skipum þá um sumarið á eigin kostnað og leita Grænlands.¹⁶ Um ferðina eru ótraustar heimildir, en venjulega mun vera talið að Magnús hafi farið þetta sumar 1581, eins og til stóð. Björn á Skarðsá getur um Grænlandsferð Magnúsar Henissonar, sem hann setur við árið 1586, í Skarðsárannál. Ummæli Björns eru á þessa leið: 'Leitaði Magnús Henisson Grænlands; kom í Hafnir suður hér; fann landmenn enga.'¹⁷

Fleiri ráðagerðir voru uppi, en báru ekki árangur. Enn juku Englendingar forskotið. Á árunum 1585–87 stýrði enski landkönnuðurinn *John Davis* þremur leiðangrum norður í höf, og var ætlunin að leita eftir norðvestursjóleiðinni.¹⁸ Í þessum ferðum kom Davis til Grænlands, lenti skipum sínum og komst í kynni við íbúa. Í annarri ferðinni 1586 ákvað Davis að tvö af fjórum skipum skyldu sigla sjóleiðina milli Grænlands og Íslands. Skipin komu til Íslands 12. júní, og hittu skipverjar landsmenn; 16. júní héldu þeir förinni áfram.¹⁹ Eftir þessa ferð var ensku leiðangursmönnum fullljóst að landið sem þeir höfðu komið til var Grænland. Lýsingar á ferðum John Davis voru prentaðar í London 1589.

Tilraunir Dana til Grænlandssiglinga höfðu misheppnast til þessa. Um það var mönnum á Íslandi kunnugt. Höfundur *Qualiscunque de-*

Tillæg. *Danske Magazin* 5. rk. VI, 1909, bls. 318–24. Sama dagbók er prentuð eftir öðru handriti í *GHM* III, bls. 641–7, og vantar þar upphaf sem er í útg. Louis Bobé, auk annarra frávíka.

¹⁵ *DG* nr. 10–11, bls. 8–10.

¹⁶ *DG* nr. 12, bls. 10.

¹⁷ *Annálar 1400–1800* I, bls. 170.

¹⁸ John Davis *Tre Rejser til Grønland i Aarene 1585–87*. Oversættelse med Indledning efter *Voyages and Works of John Davis, the Navigator*, by A. H. Markham, The Hakluyt Society London 1880, ved G. N. Bugge. *Det grønlandske Selskabs Skrifter* VII, 1930.

¹⁹ *The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation* . . . By Richard Hakluyt, VII, 1904, bls. 409–10. Íslensk þýðing á þessum kafla ferðalýsingarinnar er í *Landfræðissaga Íslands* . . . Eptir Þorvald Thoroddsen, I, 1892–96, bls. 147–8.

scriptio Islandiae, sem hefur áhuga m. a. á kristnun Grænlinga, getur þess að sjómenn í konungspjónustu hafi leitað Grænlands á undanförnum árum, en farið erindisleysu og komið fávísari heim en þeir fóru.²⁰ Þetta gæti átt við veturinn 1588–89, sem Jakob Benediktsson telur sennilegan ritunartíma þessarar Íslandslýsingar, og hefði mönnum þá einnig verið lítt kunnar ferðir John Davis, áður en ferðalýsingarnar komu á prent 1589.

Ferðir John Davis hafa ugglaut vakið athygli ráðamanna í Danmörku, og hefði mátt vænta nýrra leiðangra þaðan. Þó varð enn um hrið lítið úr framkvæmdum, og sat við ráðagerðirnar einar. Það er ekki fyrr en á árunum 1605–7 að konungur *Kristján fjórði* (1588–1648) sendir af stað þrjá leiðangra einn á fætur öðrum til Grænlands, og voru Grænlandsmálin í brennidepli þessi ár í Danmörku.²¹

Forysta Englendinga og reynsla í siglingum um Norðurhöf kom fram í vali leiðangursmanna. Tveir af þremur skipstjórnamönnum 1605 voru enskir og var annar leiðangursstjóri, einu skipanna stjórnaði danskur maður. Siglingastjóri var einnig enskur, *James Hall* að nafni, og skrifaði hann rækilega ferðalýsingu. Í ferðinni kom upp alvarleg deila með skipstjórnamönnum, sem varð til þess að skipin skildu á leiðinni. Til skýringar hefur það verið fært fram að Dönum hafi að líkindum verið mest í mun að leita Grænlands og gömlu norrænu byggðanna, en Englendingar haft meiri áhuga á nýjum siglingaleiðum og óþekktum löndum.

Árangur varð þrátt fyrir þetta sýnilegur. Leiðangursmenn lentu í þetta sinn skipum á Grænlandi, komust að hagstæðum kaupum við landsmenn og höfðu með sér heim nokkra Grænlinga, sem þeir tóku nauðuga. Einnig töldu leiðangursmenn sig hafa fundið silfurnámu á Grænlandi. Allt vakti þetta athygli í Danmörku, og þóttu grænlenku íbúarnir ekki síst athyglisverðir.

Næsta sumar var sendur annar leiðangur í kjölfarið, og var þá sótt grjót í 'silfurnámuna' að konungsboði, en það reyndist verðlaust þegar

²⁰ Útg. Fritz Burgs, *Veröffentlichungen aus der Hamburger Staats- und Universitäts-Bibliothek* I, 1928, bls. 31. Íslensk þýðing í Oddur Einarsson, *Íslandslýsing*, 1971, bls. 77.

²¹ Kaj Birket-Smith, *Jens Munk's Rejse og andre danske Ishavsfarer under Christian IV*, 1929. Um Grænlandsferðirnar 1605 og 1606, sjá bls. 61–102. — Leiðangursins 1605 er getið í Skarðsárannál, *Annálar 1400–1800* I, bls. 193, en höf. fer þar einvörðungu eftir riti Corts Aslakssonar, sem fyrr var getið.

heim kom. Þrátt fyrir það voru tvö skip send af stað í þriðja leiðangur sumarið 1607, og réði James Hall siglingunni. Í allöngu og rækilegu konungsbréfi, 6. maí 1607, er lagt svo fyrir að leiðangursmenn sigli að þessu sinni ekki til vesturstrandar Grænlands, heldur skuli þeir nú leita Eiríksfjarðar, og er hann talinn vera syðst á landinu á milli 60 og 61 breiddargráðu eða þar um bil, þó í átt til austurstrandarinnar.²² Í bréfinu er vitnað í gamlar heimildir, norskar og íslenskar, og hefur einkum verið stuðst við Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar með 'viðaukunum', sem kenndir eru við Erik Valkendorf erkibiskup. Í bréfinu er talið að íbúar í Eiríksfirði skilji íslensku eða forna norsku, og skuli því vera í ferðinni norskir menn og íslenskir, sem kunnir málið. Má leiða líkur að því að Íslendingur í þessari ferð hafi verið norðlenskur námsmaður, Jón Ólafsson að nafni, sem innritaðist í Hafnarháskóla 23. des. 1605.²³ Um hann segir í *Ættartölubók* frá 17. öld, sem kennd er við séra Þórð Jónsson í Hítardal: 'Jón locator Ólafsson fór til Grænlands á kóngskipum anno . . . Hann andaðist utanlands, vellærður, og skrifari kostulegur.'²⁴ Í handritum að *Ættartölubókinni* er eyða fyrir ártalinu, en varla er um að ræða aðrar Grænlandsferðir en 1605–7. Er því sennilegt að Jón Ólafsson sé Íslendingur sá sem var fenginn til að tala við Grænlandinga í Eiríksfirði 1607, ef þeir yrðu fundnir.

Þegar til kom reyndi á margt annað fremur en málakunnáttu í þessari ferð. Leiðangursmenn komust hvorki í Eiríksfjörð né fundu byggðir norrænna manna, heldur hrakti þá um í ísnum við austurströnd Grænlands, eftir sögn Lyschanders, sem er heimild um þessa ferð, og komu þeir við svo búið heim. Dró þá úr áhuga danskra stjórnvalda á Grænlandssiglingum í bili.

Á næstu áratugum voru farnir stöku leiðangrar um Norðurhöf í leit að norðvestursjóleiðinni til Indlands. Þar áttu Danir lítinn hlut að. Undantekning er ferð *Jens Munks*, sem hann fór á skipum konungs 1619–20 í leit að sjóleiðinni austur. Ferð Munks snertir ekki beinlínis Grænlandssiglingar, en hún varð alkunn og jók áhuga í Danmörku á Norðurhöfum, sem fór vaxandi á þessum árum vegna síaukinna hvalveiða danskra manna á þeim slóðum. Ferðalýsing Jens Munks var prentuð á dönsku, *Navigatio septentrionalis*, Kaupmannahöfn 1624.

Skömmu áður en Jens Munk og menn hans lögðu úr höfn, hafði

²² DG nr. 22, bls. 15–17.

²³ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* III, 1950, bls. 234.

²⁴ *Biskupa sögur* II, 1878, bls. 687.

Kristján konungur fjórði látið gera bréf, þar sem þegnum hans á Íslandi er gert óvænt tilboð. Efni bréfsins, sem þetta varðar, er á þá leið að konungur felur Friðriki Friis, sem þá var hirðstjóri, að kanna hvort einhverjir af þegnum hans á Íslandi vilji taka að sér að leita hafna við Grænland og á hirðstjóri að semja við þá um greiðslu, ívilnanir og fríðindi. Einnig lofi hann fyrir hönd konungs góðum, stórum og ólekum skipum með kosti og öðru sem til þurfi.²⁵

Friðrik Friis lést nýkominn til landsins á Bessastöðum, og voru konungserindi miður rækt en efni stóðu til. Þó hefur frést af þessu tilboði konungs. Í Skarðsárannál er kveðið heldur skýrar að en gert er í bréfinu sjálfu, og er ágrip Björns af þessu atriði í bréfinu þannig: '7) Item, það menn færi af Íslandi að ári að leita Grænlands á því kongsskipi, er þá sent yrði, og þeir menn skyldu forsorgaðir til uppheldis þaðan í frá.'²⁶

Enginn leiðangur fór til Grænlands 1620, og veit ég ekki að það stæði til. Hins vegar fóru konungsskip þetta sumar til *Spitsbergen* til hvalveiða, og kynni að vera átt við slíkar ferðir í konungsbréfi, en sem kunnugt er var oft titið á þessi lönd sem eina samfellda heild, og mátti kalla allt einu nafni Grænland.

Þegar hér var komið sóttu flotar hvalveiðiskipa í Norðurhöf, og stunduðu einkum enskir menn og hollenskir ásamt Böskum þessar veiðar á hafsvæðum sem Danir töldu sig eiga rétt til eða dansk-norska ríkið. Íslendingum var að sjálfsögðu fullkunnugt um þessar úthafsveiðar, enda bar við að skip hefðu hér viðkomu á leið sinni eða lentu hér eftir hrakninga. Ljósast dæmi um hrakninga danskra og norskra hvalveiðimanna til Íslands á þessum tímum er frá árinu 1621, og segir Björn á Skarðsá frá á þessa leið í Skarðsárannál:

'Forgekk hafskip í ísi norður undan Íslandi, er kong Christian 4. sendi að veiða hvali við Grænland; höfðu þeir þar hvali veitt hið fyrra sumarið við land, og sáu þá ekki nema snjó á landinu, höfðu höfn góða, komu nú í dimmur og villtust síðan, rak svo að þeim ís; tóku síðan báta og settu um ísinn, en gengu þar frá skipinu; dóu tveir menn í þeim kjalardrætti; komst einn bátur þessi í Grímsey og þaðan á Eyja-fjörð, annar á Tjörnes, þriðji á Sléttu; dóu tveir af þeim, þegar á land

²⁵ *Kongel. Allern. Forordninger og aabne Breve* II, 1778, bls. 274–5.

²⁶ *Annálar 1400–1800* I, bls. 212. Einnig *Alþingisbækur Íslands* IV, 1920–24, bls. 481.

komu; lágu 9 af þeim skipbrotsmönnum norskum hér í landi um veturinn, fjórir kaldir; hinir sigldu allir.²⁷

Að dæma eftir dönskum heimildum um hvalveiðar þetta ár virðist einsýnt að það sé konungsskipið *'Den Røde Løve'* sem farist hefur og sagt er frá í annál Björns á Skarðsá. Skipið var sent ásamt tveimur öðrum til hvalveiða við Grænland, þ. e. a. s. Spitsbergen, og hefur það sennilega lagt úr höfn í Danmörku fyrstu dagana í júní. Eftir það hverfur skipið sýnum, og eru danskar heimildir þöglar um afdrif þess. Þó bendir Sune Dalgård á líkur til þess að skipið hafi farist, þar sem hann rekur sögu hvalveiða í riti sínu *Dansk-Norsk Hvalfangst 1615–1660* (bls. 122–23). Frásögn Björns á Skarðsá staðfestir þetta og bætir við vitneskju um atvikin að skipbrotinu og afdrif sjómanna. Frásögn af þessum atburði er einnig í Fitjaannál, og eru þar atriði sem ekki eru sótt í Skarðsárannál.²⁸ Svo undarlega vildi til að einn af skipverjum úr skipbrotinu lenti síðar í Indlandssiglingu með Jóni Ólafssyni Indíafara, og segir Jón í ævisögu sinni frá deilu sem spratt af því að honum þótti þessi skipsfélagi sinn vanþakklátur Íslendingum.²⁹

Hvalfangara er helst getið hér við land ef frásagnarverðir atburðir gerðust; annars ekki. Þannig nefnir Björn á Skarðsá hvalfangaskip af Danmörk sem lá í Trékyllisvík að Árnesi árið 1634, af því það flutti fram skipbrotsmenn af Höfðaskipinu. Árið eftir getur Björn þess að Hofsósskipið villtist undir Grænland í tvær reisir.³⁰

Hér er ekki við hæfi að rekja þessa sögu öllu framar. Þó verður að nefna *Félag til Grænlandssiglinga*, sem var stofnað 1636, og stóðu að því borgarar í Kaupmannahöfn. Einkaleyfisbréf konungs er umfangsmikið, og tekur það til landsnytja og fiskveiða jafnt sem til verslunar. Í bréfinu er leyft að skip frá félaginu hafi viðkomu og vetrardvöl á Íslandi og í Færeyjum, ef þörf gerist, en gætt sé þess að versla þar ekki við landsmenn né stunda fiskveiðar framar en nauðsyn beri til.³¹

Tvö skip fóru á vegum félagsins til Grænlands vorið 1636, og stýrði öðru þeirra *Joris Carolus*, sem var Íslendingum að nokkru kunnur. Hann hafði verið hér við land haustið 1625, að líkindum nýkominn úr

²⁷ *Annálar 1400–1800 I*, bls. 215.

²⁸ *Annálar 1400–1800 II*, 1927–32, bls. 102.

²⁹ *Æfisaga Jóns Ólafssonar Indíafara*, útg. Sigfús Blöndal, 1908–9, bls. 316–17.

³⁰ *Annálar 1400–1800 I*, bls. 242 og 245.

³¹ *DG nr. 23*, bls. 18–19.

Grænlandsför, og ritaði hann þá Kristjáni konungi bréf frá Bessastöðum 7. sept. og bauð fram þjónustu sína til Grænlandssiglinga.³² Síðar vitnar Jón lærði Guðmundsson til hans í riti sínu *Um Íslands aðskiljanlegar náttúrur* og kallar hann furðu kumpánlega 'mastur Juris tréfót hollenska'.³³ Skipin komust heilu og höldnu til Grænlands, en ávinn-ingur af ferðinni varð ekki eins mikill og vænst var; og varð eftir þetta hlé á siglingum til Grænlands um hríð.

Íslendingar voru áhorfendur að þeim úthafssiglingum, sem nú hefur verið lýst. Sjálfir áttu þeir ekki hlut að. Til þess skorti bolmagn, en einnig vilja og frumkvæði stjórnvalda. Jafnvel hvalveiðarnar komu Íslendingum sjálfum aðeins að takmörkuðu gagni, ekki einu sinni að aðstaða væri í landi fyrir skip erlendra hvalfangara. Þrátt fyrir þetta verður að ætla að hugmyndir um þátttöku í siglingum, veiðum og jafnvel verslun á norðurslóðum hafi komið upp öðru hverju. Að því stuðlaði bæði lega landsins, sjósókn á grunnið og siglingasaga þjóðarinnar. Þekkt eru ummæli Björns á Skarðsá, að Íslendingar séu innibyrðir sem fé í sjóarhólmum; og ekki svo mikill skipagangur frá landinu, að menn geti kannað eyjar þær til matfanga, sem kringum landið liggi, þess síður komist til annarra þjóðlanda, sér næringar að leita.³⁴

Eitthvað líkt þessu hefur líklega vakað fyrir Guðbrandi biskupi Þorlákssyni, þegar hann réði til menn að leita Kolbeinseyjar.³⁵

Um raunveruleg áform til úthafssiglinga íslenskra manna var varla að ræða á 17. öld, eins og komið var högum þjóðarinnar. Samt þykir mér rétt að staldra við ummæli, sem höfð eru eftir Þorláki Skúlasyni, dóttursyni Guðbrands biskups og eftirmanni hans á Hólum. Þessi ummæli koma fram í bréfi frá Ole Worm til hollenska landfræðingsins *Johannes de Laet* 1643, og virðast þau benda til þess, ef rétt er með farið, að biskup hafi um eitt skeið leitt hugann að siglingum íslenskra manna til Grænlands. Höfuðhandrit Grænlands annála, sem varðveist hafa, eru skrifuð á Hólum eða þar í nágrenni, sum af skrífurum sem vitað er að skrifuðu upp handrit fyrir Þorlák. Þykir mér því vert að veita því öllu athygli, sem bent gæti til áhuga á Grænlandsmálum hjá

³² Louis Bobé, *Opdagelsesrejser til Grønland 1473–1806*. Indledning nr. 1 til *Diplomatarium Groenlandicum 1492–1814*. *MoG* 55.1, 1936, bls. 39.

³³ *Islandica* XV, 1924, bls. 3.

³⁴ *Annálar 1400–1800* I, bls. 48.

³⁵ *Blanda* I, 1918–20, bls. 151.

Hólamönnum um það bil eða ekki allmiklu síðar en annálin geta verið samin.

Í bréfi til Þorláks biskups 1651 vikur Worm að einhverju, sem þeim hafi forðum farið á milli um Grænlandssiglingu. Hafði Worm fyrir ekki allöngu skýrt nokkrum tignum mönnum í Danmörku frá viðræðum þeirra, og vonuðust þeir til að fá einhverju áorkað við konung. Biður Worm Þorlák að láta sig vita hvort hann sé enn sama sinnis. Eftir þessu innir Worm Þorlák að nýju 1652, og segir honum að tvö skip fari á þessu ári til Grænlands á vegum kaupmanna, hvernig sem því lykti. Lætur Worm í ljós þá skoðun að þeim hefði áður verið ráðlegt að ræða um þetta við Þorlák, þar sem skortur sé á reyndum mönnum. Næsta ár fór ekki bréf frá Wormi til Þorláks, en 1654 skrifar Worm biskupi að sá sem átti að kanna Grænland hafi farið erindisleysu og komið við svo búið heim, eins og allir hinir.³⁶

Hér er átt við leiðangra *Davids Danell*, sem fóru til Grænlands þrjú ár í röð 1652–4. Í útgáfu á bréfaskiptum Worms við Íslendinga getur Jakob Benediktsson þess í skýringum við bréf Worms frá 1651, að svo virðist sem Þorlákur Skúlason hafi rætt við Worm um Grænlandsferð eða að senda íslenska presta til trúboðs á Grænlandi.³⁷

Nánari vitneskja um þetta er í bréfi Worms til J. de Laet 1643, sem áður var nefnt.³⁸ Það er svar við bréfi sem J. de Laet skrifaði Worm 25. júní 1643. Hollenski landfræðingurinn hafði þá nýlega lesið rit Arngríms lærða, *Specimen Islandiæ*, sem kom út í Amsterdam 1643. Vöknudu við það spurningar um norræna menn á Grænlandi, hvað um þá hefði orðið eða hvort kynni enn að vera kristið fólk þar í landi, kirkjur og leifar af bæjum í þeim hluta landsins, sem viti að Íslandi; og þykir bréfitara þetta þó ótrúlegt. Biður hann Worm að leita nánari skýringa hjá Arngrími.

Ole Worm svarar 22. júlí 1643, og segir hann að skip séu farin til Íslands og geti hann ekki leitað eftir svörum Arngríms að þessu sinni; en sjálfur skuli hann skýra frá því helsta sem honum sé kunnugt um. Um leifar af bæjum eða kirkjum á Grænlandi geti hvorki Arngrímur né hann sjálfur vitað neitt með vissu. Fyrr á tímum hafi verið árlegar

³⁶ *Bibl. Arnam.* VII, 1948, bls. 327–9. Þýðing á dönsku í *Breve fra og til Ole Worm*, þýð. H. D. Schepelern, III, 1968, bls. 459, 475–6 og 515.

³⁷ *Bibl. Arnam.* VII, bls. 510–11.

³⁸ *Olai Wormii ... Epistolæ*, 1751, nr. 789, bls. 828–30. Þýðing á dönsku í *Breve fra og til Ole Worm II*, 1967, bls. 464–6.

siglingar Norðmanna og Íslendinga til Grænlands, en þær hafi lagst af við pláguna 1350. Í framhaldi af því segir Worm, að hann hafi fyrir nokkrum árum ('Ante aliquot annos') rætt þessi mál við Hólabiskupinn á Íslandi, gamlan lærisvein sinn, gegnan mann og lærðan, og spurt hann hvort nokkur von væri til þess að þessar ferðir gætu tekist upp aftur. Hann hefði svarað því til að það gæti auðveldlega orðið; og lofað hátíðlega, ef hans hátign konungurinn veitti honum einkaleyfi, sem hann óskaði eftir, þá skyldi hann sjá fyrir siglingu einu sinni á ári til Grænlands sér að skaðlausu og kosta bæði skip og menn. Segist Worm hafa skýrt kanslaranum sáluga frá þessu, en þá hafi danskir Íslandskaupmenn staðið á móti, og óttuðust þeir tekjumissi. Lætur Worm í ljós þá skoðun að enn mætti finna kristna menn á Grænlandi og lítt villta, ef þangað væri siglt.

Ekki verður séð hversu langt var um liðið frá því að þeim Wormi og Þorláki fór þetta á milli, en það skiptir árum. Kanslarinn sem Worm ræddi við hefur verið *Christian Friis*, kanslari konungs 1616–39. Við af honum tók *Christian Thomesen Sehested*, sem enn var á lífi og í embætti 1643, þegar Worm skrifaði bréf sitt.

Þorlákur Skúlason kom heim frá námi í Kaupmannahöfn 1619, sama ár sem Jens Munk lagði upp í sína frægu ferð. Á næstu árum var Þorlákur við Hólaskóla og gegndi skólameistarastörfum, en var þó erlendis veturna 1620–21, 1625–26 og 1627–28, þegar hann tók biskupsvígslu. Hefur Þorlákur á þessum árum haft góð skilyrði til að rækja vináttu frá námsárunum við Worm. Bréfaskipti hófust milli þeirra 1622, og er fyrsta bréf Worms ritað 5. maí 1623. Þar biður hann Þorlák m. a. að senda sér Gronlandiu Arngríms lærða, ef hún sé hjá honum, og segja sér að öðrum kosti hvar hún sé prentuð. Þorlákur svarar bréfinu 26. ágúst 1623 og kveðst ekki geta útvegað Gronlandiu Arngríms, hún hafi ekki verið prentuð og höfundur vilji ekki ljá hana til eftirritunar.³⁹ Fyrirspurnin bendir ekki til mikils kunnugleika Worms, en þó virðist hún sýna áhuga á Grænlandi, og kynnu þeir Þorlákur að hafa rætt þetta mál betur síðar í Kaupmannahöfn, þótt það hverfi úr bréfum.

Grænlandssiglinganna og áhugans á landinu sem þeim var samfara sér stað í ritum manna á síðari hluta 16. og fyrri hluta 17. aldar, sem geta má nærri. Grænlandsritun á þessum tímum greinist í tvo meginþætti. Annars vegar eru samtímagögn um leiðangra, bréf gerð í tilefni

³⁹ *Bibl. Arnam.* VII, bls. 277 og 278; athugasemdir Jakobs Benediktssonar, bls. 493.

þeirra og skýrslur og dagbækur og aðrar frásagnir leiðangursmanna sjálfra. Sumt af þessu var fljótlega prentað, eins og ég hef nefnt dæmi um, annað var í handritum. Hins vegar eru söguritin, oftast í lausu máli, en stundum kvæði, lýsingar á siglingaleiðum til Grænlands og á landinu sjálfu, á íbúum og sögu þeirra, byggt á ritum sem fyrir voru, en þó stundum einnig á munnlegum frásögnum. Í síðari flokkinn koma rit íslenskra manna um Grænland, eins og við mátti búast, rit Arngríms lærða, Grænlands annál, rit Þórðar Þorlákssonar, rit Þormóðar Torfasonar. Grænlandsritunin íslenska við lok 16. aldar og á 17. öld er grundvölluð fyrst og fremst á fornum sögum og öðrum ritum íslenskra og norskra miðaldahöfunda. Hún er hluti almennrar söguritunar á þessum tímum, spröttin upp af kynnum við erlenda húmanista og rit þeirra, og lýtur í öllu sömu lögmálum og þau.

Því miður er fátt vitað um þann bókakost, sem norskir og danskir áhugamenn um Grænland höfðu á 16. öld að leita til. Ekki hefur hann þó verið mikill. Jafnan er talið að *Erik Valkendorf* erkibiskup í Þrándheimi hafi verið mestur áhugamaður um Grænlandsmál snemma á öldinni og hafi hann safnað saman siglingalýsingum og öðrum heimildum um Grænland. Af þessu er að vísu mest sagt í Grænlandskroníku Lyschanders, sem enginn skyldi telja trausta heimild um fyrri tíma. Í bók Ólafs Halldórssonar er vegur erkibiskups enginn, því að hans er þar hvergi getið. Líklega stafar það af vantrú á traustleika heimildanna.

Á síðari hluta 16. aldar hefur *Grænlandslýsing Ívars Bárðarsonar*, sem kölluð er, verið þekkt heimildarrit um Grænland. Um uppruna þessarar lýsingar og samsetning hennar virðist margt óljóst. Stofninn er talinn norskur, frá síðari hluta 14. aldar, en ekki er tangur né tetur varðveitt af norski frumgerð; á dönsku verður lýsingin fyrir í handritum sem elst eru frá því um eða laust fyrir 1600,⁴⁰ og gamlar þýðingar eru á lágbýsku og hollensku; á ensku kom lýsingin út á prent árið 1625, og er þar í inngangsorðum vísað til háþýskrar þýðingar frá 1560.⁴¹ Ólafur Halldórsson prentar *Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar* í íslenski þýðingu á bls. 133–37. Greinargerð fyrir ritinu er á bls. 407–8, tæpar tvær síður, og má ekki knappara vera, jafnmörg vandamál og því virðast tengd. Sakna ég þess að ekki er vikið einu orði að svonefndum ‘viðaukum’, sem fylgja með í sumum handritum lýsingar-

⁴⁰ *Det gamle Grønlands beskrivelse af Ivar Bárðarson (Ivar Bårdssøn)*, útg. Finnur Jónsson, 1930, bls. 9–13.

⁴¹ *Islandica* II, 1909, bls. 8.

innar og eru prentaðir í *Grönlands historiske Mindesmærker* (III, bls. 490–94), en hafa enga náð fundið, hvorki í útgáfu Finns Jónssonar af Grænlandslýsingunni né í þessari nýju prentun sem hér liggur fyrir. Væri fróðlegt að heyra álit Ólafs á uppruna þeirra.

Mattis Stórsson lögmaður í Björgvin á að hafa sagt í vinahópi, að líkt því sem Spánverjar sæktu nú silfur til Ameríku, hefðu norskir menn aflað silfurs forðum á Grænlandi.⁴² Ummælin mega vera til vitnis um viðhorf húmanistanna í Björgvin og þann áhuga sem þar var á siglingum til Grænlands um og eftir miðja 16. öld. Þetta kemur ekki síður fram í riti lektorsins í Björgvin, *Absalons Pederssøns Beyers, Om Norgis Rige*, sem er talið samið um 1567. Kafli Absalons um Grænland er að vísu stuttur, enda er hann lítt sannfróður um sögu grænlandsku byggðanna. Höfundur er mest í mun að brýna fyrir mönnum nauðsyn þess að takist upp samband við þær að nýju.⁴³

Grænlandslýsing sóknarprestsins í Undal, *Peders Claussøns Friis*, er merkara sögurit, og þiggur höfundur þar efni úr fornum íslenskum ritum, sem voru í Noregi. Lýsinguna samdi Peder Claussøn upphaflega 1596, en jók síðar við efni og sendi lýsinguna þannig kanslara konungs, Christian Friis, sennilega í tilefni af Grænlandsferðunum 1605–7. Grænlandslýsingin var síðar prentuð með Noreglýsingu Claussøns í Kaupmannahöfn 1632, og annaðist Ole Worm útgáfu og jók enn við efni.⁴⁴

Ferðirnar 1605–7 urðu tilefni til danskra Grænlandsrita, að þessu sinni í bundnu máli. *Jens Bielke*, tuttugu og fimm ára gamall sekreteri í danska kanselínu, síðar kanslari í Noregi, orti mikið kvæði, *Relation om Grønland*, og fjallar það að mestu um fyrstu ferðina 1605, en með sögulegum inngangi.⁴⁵

Veigameira yfirlit um sögu Grænlands er í kvæðabálki eftir *Claus Christophersen Lyschander, Den grønlandske Chronica*, sem var prentuð í Kaupmannahöfn 1608. Í fyrri hluta kroníkunnar um forna sögu landsins styðst Lyschander við þekkt rit, þar á meðal annálaút-

⁴² L. Daae, Erik Munks Forsvarsskrifter, [Norsk] *Historisk Tidsskrift* IV, 1877, bls. 299. Sbr. *Norsk litteraturhistorie* II, 1958, bls. 32.

⁴³ *Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede*, útg. Dr. Gustav Storm, 1895, bls. 49–50.

⁴⁴ *Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis*, útg. Dr. Gustav Storm, 1881, bls. lix–lx og lxx–lxxi.

⁴⁵ Oluf Friis, *Den danske Litteraturs Historie* I, 1945, bls. 517.

drætti íslenska,⁴⁶ en í síðari hlutanum segir hann frá Grænlandssiglingum á 16. öld og þó mest af ferðunum 1605–7. Kroníkan er fremur skáldskapur en sagnfræði, og þykir vel á haldið í siglingalýsingum kvæðisins, enda býður efnið upp á það.⁴⁷ Hún er til í gömlum þýðingum íslenskum, og er ein eignuð Jóni Ólafssyni Indíafara, en aldrei hafa þessar þýðingar verið teknar til athugunar, svo að mér sé kunnugt um. Ólafur nefnir þær ekki í bók sinni.

Leiðarlýsingar voru mönnum nauðsyn, þegar farið var að hyggja að Grænlandsferðum á 16. öld, og þarf ekki að koma á óvart að eitt það fyrsta sem fyrir verður og Grænland varðar í íslenskum bókum frá síðari öldum eru *siglingastefnur*. Þær eru úr bréfabók Gissurar Einarssonar Skálholtsbiskups.⁴⁸ Textaskyldleiki er við Landnámu og við kafla í Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar með ‘viðaukunum’. Hefði verið fengur að fá fjallað um þessar leiðarlýsingar í bók Ólafs, samband þeirra og uppruna.

Höfundur *Qualiscunque descriptio Islandiae* hefur áhuga á Grænlandi, og er það sem hann segir athyglisvert, þótt hér sé ekki tækifæri til að ræða það.

Fyrstur Íslendinga til að skrifa rit um Grænland á síðari tímum var sem kunnugt er Arngrímur lærði. *Gronlandia* Arngríms er að miklum hluta stytta latnesk þýðing á köflum úr íslenskum fornsögum. Efninu hefur höfundur trúlega safnað um og eftir 1596, jafnframt því sem hann dró saman efni í Crymogæu og önnur sögurit, sem hann samdi á næstu árum. Veturinn 1602–3 var Arngrímur í Kaupmannahöfn, og hefur hann þá að líkindum skýrt P. H. Resen prófessor við Hafnarháskóla frá riti sínu um Grænland. Síðar sendi Arngrímur Resen Gronlandiu, að talið er 1606, og fylgdi með kort Guðbrands Þorlákssonar um Norðurhöf.⁴⁹ Arngrímur hefur ætlast til þess að Gronlandia væri prentuð, en af því varð ekki, og hefur það vakið undrun, þar sem áhugi var um þetta leyti á Grænlandi í Danmörku. Í því sambandi er þó rétt að hafa í huga að Grænlandsáhugi danskra stjórnvalda dvínaði

⁴⁶ Gustav Storm, *Om Kilderne til Lyschanders 'Grønlandske Chronica', Aar-bøger for nord. Oldk. og Hist.* 1888, bls. 197–218.

⁴⁷ Oluf Friis, *tilv. rit.*, bls. 518–19.

⁴⁸ *Íslenzkt fornbréfasafn* X, 1911–21, bls. 434 og 436.

⁴⁹ Jón Helgason, Arngrímur Jónsson Gronlandia 1688, *Monumenta typographica Islandica* VI, 1942, bls. 10–11. Jakob Benediktsson, Arngrimi Jonae Opera latine conscripta IV, *Bibl. Arnam.* XII, 1957, bls. 332.

til muna eftir ferðirnar 1606 og 1607, þegar ekki náðist sá árangur sem menn höfðu vænst eftir fyrstu ferðina 1605. Um þetta leyti kom einnig út Grænlandskroníka Lyschanders, og var hún að sumu leyti áhuga-verðari fyrir Dani en rit Arngríms, einkum vegna þess að þar var rækilega lýst siglingum danskra manna til Grænlands. Grænlandslýsing Peders Claussøns Friis barst til Danmerkur um þetta leyti og var ekki prentuð fyrir en miklu síðar.

Rímur hafa verið til ortar út af Grænlandsefni. Vitnisburður um þær með hendi Árna Magnússonar er í *AM 770c 4to* þ, bl. 11, þar sem segir: 'Grænlandingarímur hefur ordt Jon Gudmundsson i Raudseyum, meinast vered hafa 6. eda 8. tvær þær firstu voru um sigling Forbisheru til grænlandz.' Jón í Rauðseyjum var samtímamaður Björns á Skarðsá og Jóns lærða Guðmundssonar. Hefur hann eftir þessu valið sér efni úr samtíðinni að yrkja út af, og kemur ekki á óvart að breiðfirskur eyjamaður sjái yrkisefni í siglingalýsingum eða hafi áhuga á Grænlandsiglingum. Ekki er kunnugt um samband þeirra nafna Jóns í Rauðseyjum og Jóns lærða, fremur en um margt annað frá þessum tímum, en fjarska væri það trúlegt að þeir hefðu átt skipti saman, ef Jón var í Rauðseyjum á þeim árum sem Jón lærði var viðloða á Skarði og þar í nágrenni um 1605–11 eða þau árin sem hann var á Snæfellsnesi 1616–27. Hafa þeir þá haft umræðuefnið, ef Jón í Rauðseyjum orti rímurnar, en Jón lærði samdi Grænlands annál.^{49b}

Grænlands annál sem nú hafa verið prentuð í bók Ólafs eru heimildasafn fremur en fullunnið bókmenntaverk. Þau byrja formálalaust á uppskrift Eiríks sögu rauða, sem er drýgstur hlutinn eða liðlega 33 blaðsíður af 71. Þá eru taldir með Landnámukaflar sem aukið er í texta sögunnar og einnig ýmsar innskotsgreinar frá 17. öld, athugasemdir við textann, hugleiðingar og skýringar, venjulega auðkenndar með svigum, gæsalöppum og inndrætti, svo að lesandi þurfi ekki að villast á texta sögunnar og viðbótarefninu. Að sínu leyti svipar þessu til athugasemda og skýringagreina, sem nú tíðkast að hafa neðanmáls í söguútgáfum, og er ekki öllu meira að vöxtum en sem því nemi. Þó eru það þessir smáviðaukar sem gefa annálinu gildi; texti Eiríks sögu er til annars staðar fullkomnari.

Á eftir Eiríkssögutextanum eru smærri kaflar, og eru það að mestu leyti uppskriftir eldri texta eða ágríp af þeim, en að nokkru leyti munn-

^{49b} Að líkindum er brot úr Grænlandinga rímum Jóns í Rauðseyjum varðveitt í *AM 152 8vo*. Það er prentað hér á eftir á bls. 250–256.

mæli eftir samtímamönnum, og fara þau vaxandi þegar á líður annálin. Kaflarnir koma einn af öðrum án þess að séð verði föst skipan á röð þeirra eða fjölda. Grænlands annál eru í hópi þeirra rita sem auðveldlega mátti breyta í uppskriftum, auka við eða nema af eða raða upp á nýtt. Þetta verður að sjálfsgöðu að hafa í huga, þegar fjallað er um aldur þeirra og höfund.

Við rannsókn Ólafs Halldórssonar á Grænlands annálum hefur niðurstaða hans um höfund líklega komið mönnum mest á óvart. Fram að þessu hefur hiklaust verið talað um Grænlands annál Björns á Skarðsá. Hér eftir verður það naumast gert. Til þess hefur Ólafur rennt of mörgum stoðum undir þá kenningu að Jón lærði Guðmundsson eigi mestan þátt í annálunum og sé aðalhöfundur þeirra. Þar með er að mínu mati stigið stórt skref á braut, sem þó var byrjað að feta. Þykir mér rétt að skýra þetta nokkru nánar.

Árið 1945 birti Jón Jóhannesson grein í Skírni, sem hann nefndi *Reisubók Bjarnar Jórslafara*. Þar er safnað saman reisubókarefni úr Grænlands annál Björns á Skarðsá, úr riti Arngríms lærða, Specimen Islandiæ, og úr ritum Jóns lærða Guðmundssonar. Í greininni komst Jón að þeirri niðurstöðu að allar frásagnir um reisubókina væru runnar frá Jóni lærða. Jón eignaði Birni á Skarðsá Grænlands annál, og gerði hann ráð fyrir því að Björn hefði fengið reisubókarágripnið frá Jóni lærða og notað það í annálinn. Jafnframt er bent á það í greininni, að á við og dreif í ritum Jóns lærða sé mikið af öðru efni, sem einnig sé í Grænlands annál Björns, og sé mest af því ungt og bundið við Vesturland. Telur Jón þess vegna líklegt að Björn hafi þegið miklu meira frá Jóni lærða en ágripnið af reisubókinni, en út í þá sálma er ekki frekar farið í greininni.⁵⁰

Í greininni *Til Hauksbóks historie i det 17. århundrede* fjallaði Jón Helgason rækilega um samband Grænlands annála og rita Jóns lærða Guðmundssonar.⁵¹ Hann benti þar á mörg augljós dæmi um skyldleika, sem hann taldi þannig til kominn, að Jón lærði hefði komist í efni sem Björn á Skarðsá hafði víðað að sér í Grænlands annál. Fyrir þessu gerir Ólafur Halldórsson ágæta grein í bók sinni á bls. 285–87. Ólafur fellst ekki á niðurstöðu Jóns Helgasonar um uppruna sameiginlegs efnis, en er þeirrar skoðunar, eins og bryddað hafði á hjá Jóni Jóhannessyni, að

⁵⁰ *Skírnir*, 1945, bls. 79. Prentað að nýju í Jón Jóhannesson, *Íslendinga saga* II, 1958.

⁵¹ *Opuscula I, Bibl. Arnam. XX*, 1960, bls. 32–40.

Björn hafi þegið frá Jóni lærða. Fyrir þessu færir Ólafur mörg og að því er mér virðist gild rök. Verður lokaniðurstaða Ólafs, að Jón lærði sé höfundur Grænlands annála, en sennilega hafi Björn á Skarðsá fengið handrit Jóns lærða í hendur og gert á því breytingar; væru þá öll varðveitt handrit Grænlands annála runnin frá endurskoðaðri gerð Björns á Skarðsá. Fyrir þessu gerir Ólafur grein á bls. 290–91, og nefnir breytingar sem má ætla að Björn hafi gert á handriti Jóns lærða, og er betur um það fjallað á bls. 285. Hefði þar þó einnig mátt minna á efni, sem verður með engu móti séð frá hvorum eða hverjum er runnið. Grænlands annál eru þannig gerð, eins og áður sagði, að þeim var ákaflega auðvelt að breyta í endurskoðun, og mátti gera á ýmsa vegu. Ef gert er ráð fyrir því að öll varðveitt handrit Grænlands annála séu runnin frá einu glötuðu handriti Björns á Skarðsá, er um leið viðurkennt að óvíst sé hvernig annálin voru í hendur búin frá Jóni lærða. Mér þætti því trúlegt að nú yrði um hríð talað um *höfund* Grænlands annála, ef vitna þarf til hans, en síður nefnt nafnið; enda tek ég eftir því að þann hátt hefur Ólafur sjálfur á í bók sinni.

Ólafur leiðir líkur að því að Jón lærði hafi dregið saman efni í Grænlands annál 1623, og styðst þá við ártal í texta og önnur atriði sem benda til aldurs. Ekki er reynt í bók Ólafs að grafast fyrir um ástæðuna til þess að Jón tók sig fram um að safna þessu efni, skrifa það upp og gera við það athugasemdir. Enda gat þar auðvitað margt borið til. Vel getur verið að hann hafi átt öll upptökin sjálfur, en ekki væri það ótrúlegt á þeim árum, þegar íslensk sagnaritun síðari alda var enn í bernsku, að hann hefði haft til þessa einhverja hvatningu lærðra manna. Kæmu þá líklega Hólamenn helst til greina, enda fór handrit Jóns þangað norður og Arngrímur lærði notaði annálin í *Specimen Islandiae* 1637 eða fyrr.⁵² Bæði Guðbrandur biskup og Arngrímur lærði hafa haft nokkurn áhuga á Grænlandi. Arngrímur hafði ekki þekkt Eiríks sögu rauða, þegar hann samdi Gronlandiu, en einmitt þessi saga er meginefni í Grænlands annálum. Eins og áður sagði var talsverður áhugi á norðurslóðum í Danmörku um þessar mundir eða litlu fyrr, ekki síst vegna hvalveiðanna, sem konungur átti þá hlut að. Ferð Jens Munks var farin 1619–20. Árið 1619 kom til Íslands tilboð konungs um Grænlandssiglingu, og veturinn 1621–22 lágu hér skipbrotsmennirnir af konungsskipinu danska, sem sent var að veiða hvali við Græn-

⁵² Jakob Benediktsson, *Bibl. Arnam.* XII, bls. 471.

land. Má geta nærri að sá atburður hefur vakið athygli. Þorlákur Skúlason kom að utan og tók við skólameistarastarfi á Hólum 1619; 1623 bað Worm hann í bréfi um Gronlandiu Arngríms lærða, en Þorlákur ber það fyrir sig að hún fáist ekki af höfundi til eftirritunar. Mætti þykja í framhaldi af þessu rétt að spyrja hverjar líkur séu til þess að orð hafi farið á milli lærdómsmanna á Hólum um þetta leyti og Jóns lærða Guðmundssonar vestur á Snæfellsnesi. Væri þá helst að geta þess að Guðmundur, sonur Jóns lærða og síðar prestur, var á þessum árum í skóla á Hólum, og er jafnvel talið að hann muni vera útskrifaður frá Hólum 1623,⁵³ þótt ekki verði því treyst. Verður sjálf-sagt seint vitað hver boð Guðmundur kann að hafa borið á milli föður síns og Hólamanna.

Ég hef dvalist hér við tíma og umhverfi Grænlands annála, sem þau eru sprottin úr og mér hefði þótt mega gera fyllri skil í bók Ólafs. Þar eiga annálin rætur í sinni eigin samtíð, og það jafnt fyrir því þótt mikill hluti efnisins sé sóttur í eldri rit. Þetta taldi ég mig geta gert því fremur sem mér hefur virst rækileg rannsókn Ólafs á *handritum* annálanna og *heimildum* í alla staði trúverðug og engra andmæla þörf. Vík ég nú að þessu efni og þá fyrst að prentuðum texta annálanna.

Grænlands annálin eru prentuð í bók Ólafs á bls. 1–73. Samanburður aðaltextans við þau handrit sem Ólafur prentar eftir leiðir það eitt í ljós, að handritin eru mjög vel lesin og allt nákvæmlega upp tekið. Nauðsynlegt var textans vegna að halda merkjum skrifara, gæsalöppum, inndrætti og svigum, og gerir Ólafur það af stakri nákvæmni. Textanum eins og hann er prentaður í bók Ólafs má treysta.

Misfellur sem fyrir urðu við samanburðinn eru af öðrum toga og skipta ekki máli fyrir traustleika textans. Mest er það smáósamkvæmni, stundum af því að ritháttur handrits slæðist inn í textann, sem annars er færður til nútímahorfs að því er snertir stafsetningu. Sem dæmi um misræmi skal nefnt að reglan er að prenta *Þór-* í nöfnum eins og *Þórfinnur*, *Þórmóður*, *Þórsteinn*, en einkum í kaflafyrirsögnum og einnig á spássíu og í meginmáli bregður fyrir *Þorsteinn* (17.19), *Þorfinnur* (17.1), *Þorfinns* (bls. 3, 9, 21, 34), *Þormóðar* (bls. 50). *Einninn* er jafnan skrifað með fjórum *n*-um, en fyrir koma þrjú (*Einnin* 7.25) og líka *eirnin* (43.17) með *rn* inni í orði og einu *n*-i í lokin. Venjulega er leyst upp í textanum *kóngur*, *kóngi*, en fyrir kemur *konungur* (48.14)

⁵³ Páll Eggert Ólason, *Íslenzkar æviskrár* II, 1949, bls. 159.

og *konungi* (15.13). *Óláfs* er venjulega prentað svo, en bregður fyrir *Ólafs* (17.10; í hndr. *Öläfs*). *Sumir* er á einum stað prentað *sumer* (24.7). Endingin *-lega* er þannig prentuð að jafnaði, en þó kemur fyrir *merkiliga* (35.16). Sumt eru auðsæjar prentvillur: *Oddsonar* (37.4) með einu *s-i*; *alsskonar* (53.25) með einu *l-i* og tveimur *s-um*. Annað er sjálfsagt matsatriði, eins og að láta prenta *ðt* í *rauðt* (28.21, 28.24), *verðt* (57.6), *umræðt* (62.17), *ræðt* (63.12, 64.11); þetta þykir mér óþarft í texta sem er færður til nútímastafsetningar. Skrýtið er að sjá rúnir *láu* (56.26) *g-laust*; og *dróg að jólum* með *g-i* í *dró* (22.9); *laugardæginn* (71.16) og *föstudæginn* (73.5) með *æ-i*; *byskups víxlum* (45.30) með *x-i*. Á bls. 71.17–18 stendur í *dómnefndir* í tveimur orðum, en orðið *dómnefndir* skiptist á milli lína; hér á að standa í þremur orðum í *dóm nefndir*. Læt ég svo lokið upptalningu á þess konar dóti.

Grænlands annál eru prentuð að mestum hluta eftir handriti Björns á Skarðsá, *AM 115 8vo*, sem Ólafur kallar *A*. Handritið er ekki tímasett, en Ólafur leiðir að því líkur að það sé skrifað 1643 (bls. 156–9 og 197). Þetta ártal er þannig fengið að Ólafur færir fyrir því rök að Þórður Þorláksson hafi talið Grænlands annál samin árið 1643, og telur Ólafur sennilegt að þetta ártal hafi Þórður séð í tímasettu handriti með hendi Björns á Skarðsá, væntanlega *A*, og hafi þá ártalið verið í þessu handriti aftast, en upphaflegt niðurlag þess er nú tapað. Allt fær þetta vel staðist, en getur ekki talist fullöruggt, og er því eðlilegt að Ólafur reyni að skjóta fleiri stoðum undir þessa aldursákvörðun. Hann fullyrðir að skriftarlag og stafsetning í *A* sé einna líkast *AM 731 4to* af tímasettum handritum Björns, en það handrit hafi Björn skrifað 1641. Ekki dreg ég í efa að þessi staðhæfing sé á fullum rökum reist og byggi á athugun þeirra handrita sem um ræðir, en þá þykir mér á skorta að ekki skuli bent á tímasett handrit Björns, sem athuginin tekur til, önnur en *731*. Helst hefði ég kosið að fylgt hefðu ritsýni úr þessum handritum Björns í líklegri tímaröð. Við það hefði röksemd Ólafs fengið aukið gildi.

Veigaminni þykir mér sú röksemd að Björn hefði tæpast skrifað upp Grænlandsefnið í *AM 258b 8vo* VI, handriti sem er yngra en 1632, ef hann þá hefði haft Grænlands annál undir höndum. Meginhluti Grænlandsefnisins sem Björn skrifar orðrétt upp í *258* er úr íslenskri þýðingu á Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar, og mátti vera Birni forvitnilegt, hvort sem hann hafði Grænlands annálin eða ekki.

Í næstu köflum gerir Ólafur grein fyrir öðrum handritum Grænlands

annála, bæði þeim sem hafa textagildi og hinum sem frá varðveittum handritum eru komin. Allt virðist þetta traustlega gert, og er þarflaust að hafa um það mörg orð.

Þess skal rétt getið að á bls. 177–180, þar sem gerð er grein fyrir eftirritum af *AM 115 8vo* (A), er vantalið *UB 1193 4to* í Ósló, uppskrift Jóns Þorkelssonar á síðari hluta Grænlands annála, gerð fyrir norska fræðimanninn Gustav Storm. Eiríks sögu uppskriftinni er sleppt, og hefst eftirritið á Griplu, *AM 115 8vo*, bl. 24r. Athugasemdir eru sagðar á spássíum með hendi Storms.⁵⁴

Á bls. 188–93 er kafli um handritið *AM 778a 4to*. Samkvæmt handritaskrá Kálunds er handrit að hluta með sama efni í Konunglega safninu í Kaupmannahöfn, *Ny kgl. sml. 1657 4to*, sennilega eftirrit af 778. Hér hefði til að fullnægja reglunum mátt nefna þessa uppskrift og ganga úr skugga um sambandið.

Eftirrit eftir *AM 778a 4to* virðist einnig vera í *Ny kgl. sml. 1956 4to*, og er svo að sjá af skrá Kálunds að þar séu einnig uppskriftir úr *AM 770b 4to*. Þetta hefði einnig mátt kanna og gera grein fyrir, þótt ekki væri af öðru en því, að stundum hefur tapast efni úr Árnasafnshandritum, eftir að þau voru skrifuð upp á 18. öldinni eða við það.

Í næstu köflum er lagður traustur grundvöllur að útgáfu textans og orðamun framar í bókinni. Hér er gerð grein fyrir skyldleika handrita og sett að lokum upp ættarskrá. Við þetta hefur útgefandi haft stuðning af ritum sem enn eru til og höfundur Grænlands annála sótti í efni, og mátti þá sjá hvað var upphaflegur texti og hvað voru villur eftirritara. Það styrkir sem að líkum lætur niðurstöðuna.

Meginhlutinn af efni Grænlands annála er að upphafi runninn frá Hauksbók. Annálahöfundurinn notar þó ekki sjálfa skinnbókina, heldur útdrætti úr henni. Þetta sýndi Jón Helgason fram á 1960 í grein sinni um sögu Hauksbókar á 17. öld. Í kafla á bls. 209–28 um Hauksbókarútdrættina sem heimild að Grænlands annálum fellst Ólafur á niðurstöðu Jóns í þessum efnunum, og bætir hann við nýju samanburðar-efni og ræðir ýmis vandamál í textum handritanna. Niðurstaða Ólafs um innbyrðis afstöðu Grænlands annálanna og varðveittra handrita útdráttanna er eins og Jón hafði áður leitt rök að, og ætti hún að mega teljast ótvíræð.

⁵⁴ Hér er farið eftir vélritaðri skrá Jónasar Kristjánssonar um íslensk handrit í Noregi, bls. 105–6.

Á bls. 209–10 setur Ólafur upp mjög haganlega töflu, sem sýnir efni Grænlands annála með tilvísun til útgáfunnar frammar í bókinni og samsvarandi staða í handritum útdráttanna og í Hauksbók. Þetta er til þæginda, en mikið vill meira, og vaknar spurning um það hvort ekki hefði mátt með einhverju móti koma fyrir tilvísunum til heimilda á spássíum eða neðanmáls við textann sjálfan, þar sem svo mikill hluti Grænlands annála er úr kunnnum ritum.

Veigamest í þessum Hauksbókarkafla kynni ýmsum að þykja greinargerð Ólafs fyrir frávikum í Grænlands annálum frá texta Hauksbókar og útdráttanna, orðalagsbreytingar annalahöfundar og viðaukar. Einkum er fengur að umfjöllun Ólafs um nokkur þessara atriða, sem er á bls. 223–28. Af einhverjum ástæðum mér ókunnnum er einmitt þetta prentað með smáletri. Ólafur ræðir hér einkum rækilega um viðaukakaflann um bróður Gunnlaugs bækur og Edduhöfunda, og rekur hann það sem Guðbrandur Vigfússon og aðrir hafa haft fram að færa um þetta. Þar á meðal eru tilvísanir í *Dimm fornryði lögbókar Íslendinga*, rit Björns Jónssonar á Skarðsá. Vitnar Ólafur á bls. 227 í *Sciagraphiu Hálfðanar Einarssonar*, að hann segi að Björn á Skarðsá hafi lokið við þetta rit 1626. Jafnframt telur Ólafur að Jón Þorkelsson hafi væntanlega farið eftir ársetningu Hálfðanar í grein sinni um Björn á Skarðsá í *Tímariti hins íslenzka bókmenntafélags* 1887, og einnig Guðbrandur Vigfússon í *Corpus Poeticum Boreale* 1883. Um ársetninguna 1626 segir Ólafur orðrétt: 'Ártalið mun vera skakkt ritað (prentvilla?) í *Sciagraphia*, 1626 fyrir 1636, en Hálfðan hefur væntanlega tímasett ritið með hliðsjón af bréfi frá Þorláki Skúlasyni til Ole Worms frá 3. september 1636' o. s. frv. Bréfið telur Ólafur að Hálfðan hafi misskilið og dregið af því þá ályktun að rit Björns um dimm fornryði lögbókar væri samið 1636.

Hér hygg ég að Ólafur sé á villigötum. Fyrst er það að ársetningin 1626 er í bókmenntasöguhandritum Hálfðanar, sem eru eldri en prentaða útgáfan (t. d. *Gl. kgl. sml.* 2875 4to og *JS* 480a 4to, bls. 12), svo að prentvilla er hún ekki. Um misritun er sjálfsagt ekki heldur að ræða. Hálfðan hefur trúlega haft ártalið úr handriti að riti Björns, og kemur sterklega til greina að hann styðjist um þetta við *AM* 217 4to, sem geymir skýringar Björns á dimmum fornryðum lögbókar. Þetta handrit hefur Árni Magnússon látið skrifa eftir bók með hendi Hákonar Ormssonar alþingisskrifara, og var á þeirri bók áletrun Brynjólfs Sveinssonar biskups: '¶ Anno 1647'. (Trúlega er það þetta handrit Brynjólfs sem

nú er í Landsbókasafni, merkt *Lbs. 8 fol.*) Framan við rit Björns í *AM 217 4to* eru bundin stök blöð, tvö þeirra eru með athugasemdum Árna Magnússonar um handritið, en á þriðja blaði er skrifaður inngangur. Af efni þessa inngangs kemur fram að hann er inngangur höfundar að skýringum á vandskildum orðum lögbókar. Upphafið er á þessa leið: 'Ad eg þessi ord hefe samantyndt og skrifuad vr vorri lógbok og sagt um þau mýna meinijng Bid eg alla froma menn og vitra vel fyrir mier virða og vpptaka' o. s. frv. Í lok þessa inngangs stendur: 'Aa Skardsá 25 Aprilis Anno 1626. Björn J(öns)s(on).' Eftir þessu þykir mér líklegt að Hálfdan Einarsson hafi farið í bók sinni.

Á þessari sömu blaðsíðu 227 miðri lætur Ólafur í ljós skoðun á aldri þeirra málfraeðirita Björns á Skarðsá sem hann hefur minnst á, og telur hann að þau séu líklegast yngri en Grænlands annál; eru þá lögbókar-skýringar Björns taldar með málfraeðiritum, þykist ég sjá. Við mat á þessum aldurssamanburði skiptir sjálfsagt meginmáli, hvort miðað er við aldur sameiginlegs foreldris allra varðveittra handrita Grænlands annála eða við aldur hugsaðs frumrits frá því um 1623. Aldur sameiginlegs foreldris handritanna er ekki þekktur, en við hitt er sá annmarki að breytingar sem hafa orðið frá frumdrögum verksins eða frumriti til sameiginlegs foreldris varðveittra handrita verða nú ekki raktar.

Ég sé ekki ástæðu hér til að fara mörgum orðum um aldur á riti Björns á Skarðsá um dimm fornryði lögbókar, enda hefur það mál ekki verið kannað, svo að mér sé kunnugt um. Aðeins má benda á að ekki er í sjálfu sér neitt ósennilegt við það að Björn semji slíkt rit um 1626. Um það leyti verður vart nokkurs lögfræðilegs áhuga hér á landi, og er til dæmis um það lögfræðirit eftir Þorstein Magnússon sýslumann í Þykkvabæ í Álftaveri, þar sem hann hefur tekið saman lögbókargreinar, sem honum þóttu þurfa leiðréttingar við. Í eftirmála Þorsteins, sem hann undirritar 3. des. 1633, gerir hann grein fyrir tilgangi verksins og upptökum þess, og segir hann þar að árið 1625 hafi sá frómi herra, Gísli Hákonarson lögmaður, verið þeirrar meiningar, 'þui fyrer [ad] koma ad lógbokenn óll skyllde lagfærast þar þess med þurfa þætte', og hafi hann skrifað sér bréf til saman að taka úr sérhverjum kapítula, það sem sér þætti tvírætt eða vanskilið. (*Lbs. 8 fol.*, bl. 63r; fyllt eftir *AM 231a 4to*, bl. 100.) Að þessu er einnig vikið í formála Bárðar Gíslasonar lögrettumanns í Vatnsdal í Fljótshlíð fyrir riti hans *Um þær laganna greinir sem tvíræðar eru*, sem undirritaður er 26. jan. 1665. (*AM 215a 4to*, bls. 4. *AM 213c 4to*, bl. 1v.)

Í næstu köflum rekur Ólafur áfram heimildirnar að Grænlands annálum, og er þar komið víða við, svo að ekki verður hér minnst á nema fátt eitt. Rækileg er umfjöllun Ólafs um *Griplu* efni og um efni úr Grænlandslýsingunni gömlu (*Grönlandiæ vetus chorographia á afgömlu kveri*), þar sem gerðar eru óvæntar og mjög snjallar tilraunir til að lagfæra textann, og sýnir Ólafur í því mikla hugkvæmni. Athyglisverður er steinakaflinn sem Ólafur dregur fram og ræðir um á bls. 231–2. Á bls. 242–53 er enn einu sinni fjallað um *reisubók Bjarnar Jórsalafara*. Síðast hafði Jón Jóhannesson tekið hana til mjög rækilegrar athugunar í grein sinni í *Skírni* 1945, og fellst Ólafur í öllum meginatriðum á niðurstöður Jóns, enda virðast þær traustar. Viðbót Ólafs er athugun á efni sem hann kallar *Samtíning um Ísland og Grænland* (bls. 246–50), og hefði að ósekju mátt auka við hana, en sleppa þá fremur köflum úr ritum Arngríms og Jóns lærða, sem áður hafa verið prentaðir. Skyldleiki þessa ‘samtínings’ við Grænlands annálin kemur að vísu fram í bók Ólafs, en yrði hygg ég enn skýrari ef meira ‘samtíningsefni’ væri tekið til samanburðar. Í ‘samtíningnum’ er sagt að á Grænlandi fæðist út í skógum alls kyns villudýr, sem á öðrum meginlöndum, og haldi menn það þar af áfast við Norðvesturslöndin eður Americam. Því næst er svigi í *AM 770c 4to* ε, bl. 4r, sem hér er stuðst við, og fer á eftir þessi athugasemd: ‘(sem og vijsvitad er, þui það sanna allmargar fræðibækur J landa bokinne.’ Þar á eftir fer kafli, sem samsvarar að hluta til klausunni sem Ólafur lætur prenta eftir *AM 779b 4to* á bls. 258–9 í bók sinni, þar sem hann fjallar um *Landabókina*. Framhald ‘samtíningsins’ í *770c* er: ‘Þar vt fra og nordur eru Elivogar og suo hafs botnar sem var rijki dumbs risa kongs forðum, sem kallast dumbs haf. hann var fader bärðar snæfellz ass. Þadann til vt nordurz liggur risa land og Jotun heimar, sem vier kollum midnättarland.’ Þetta er að nokkru leyti sama efni sem er í Grænlands annálum á bls. 48, *Úr Bárðar sögu Snæfellsáss*, og er texti þó frábrugðinn. Síðan er um eyjar sem liggja norður frá Hálogalandi og allt hingað í Íslandshaf, sem hafa gagn og gæði, en má ei byggja á vetur fyrir myrkri um skammdegi, því menn eru strax drepnir af óvættum og draugum. Landfræðiefni er áfram í þessum ‘samtíningi’, og er sumt sambærilegt við Grænlands annálin. Hefði verið fengur að fá gerða nákvæma grein fyrir efninu.

Í kafla um not á *Króka-Refs sögu* á bls. 256–8 er rætt um *Fjörðinn öllum lengra*, sem er nafngreindur í Grænlands annálum og í *Jökuls þætti Búasonar*, en handrit hans eru engin eldri en frá því um miðja

17. öld. Firði með þessu nafni er lýst í *Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar*, og svipar um sumt til Grænlands annála. Þetta skýrir Ólafur með því að Fjörðurinn öllum lengri sé ættaður úr grænenskum þjóðsögum, og virðist hann þá gera ráð fyrir því að þessar þjóðsögur um fjörðinn hafi borist til Noregs og Íslands og nafnið með og komi fram óháð í Grænlandslýsingu Ívars og í Grænlands annálum. Forsenda þessarar ályktunar er sú, að ekki geti verið ritsamband á milli Grænlands annála og Grænlandslýsingar Ívars, þar sem Íslendingar virðist ekki hafa vitað um Grænlandslýsingu Ívars fyrr en hún kom á prent í *Norriges . . . Bescriffuelse* eftir Peder Claussøn Friis, Kaupmannahöfn 1632. Þessi röksemdafærsla gæti orkað tvímælis, og virðist mér hæpið í þessum efnum að byggja mjög á þögn heimildanna. Þá hef ég það einkum í huga að lýsingin virðist hafa verið allvel þekkt í Danmörku og víðar um lönd frá því á s.h. 16. aldar, ef ekki fyrr. Ensk þýðing kom út á prent 1625 í kunnu riti, sem fyrr sagði. Hér verð ég einnig að nefna að nýju forsögn um stefnu til Grænlands úr bréfabók Gissurar Einarssonar Skálholtsbiskups; fyrirsögn hennar er: 'Þetta er ríettur kor til grænlandz sem vorer foruerarar j sijnum bokum hafa vpskrifad.'⁵⁵ Sama forsögn er einnig í svo kölluðum 'viðbæti' Grænlandslýsingar Ívars,⁵⁶ og hefur a. m. k. þessi hluti viðbætisins verið kunnur á Íslandi um 1540.

Ólafur telur að höfundur Grænlands annála hlyti að hafa tekið Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar upp í rit sitt, ef hann hefði þekkt hana. Þó þyrfti það ekki endilega að vera. Í Grænlands annálum er safnað saman *íslensku* efni um Grænland eða efni sem til var á íslenskum bókum. Grænlandslýsing Ívars er í dönskum buningi, hvað sem kann að vera um upprunann, og þannig var líklegast að hún bærist til Íslands, eða þá í ensku prentgerðinni. Var síður ástæða til að höfundur Grænlands annála færi að þýða Grænlandsefni úr dönsku eða ensku til að taka upp í heimildasafn sitt, enda gat verið að sá hinn sami hefði aðgang að lýsingu Ívars annars staðar.

Í *AM 331 4to* er *Norriges . . . Bescriffuelse* eftir Peder Claussøn í íslenskri þýðingu. Þýðingin er gerð eftir útgáfunni 1632. Þessa þýðingu hefur Björn á Skarðsá þekkt, því að kaflar úr henni eru með hendi hans í *AM 258b 8vo* VI. Þar er klausan um Fjörðurinn öllum lengra í Grænlandslýsingu Ívars Bárðarsonar þýdd á íslensku á þessa leið:

⁵⁵ *Íslenzkt fornbréfasafn* X, bls. 434.

⁵⁶ *GHM* III, bls. 490.

‘Austur betur liggur eirn fiordur heiter Aullum Leingre, hann (sem 258b) er mior yst vm munnann (munninn 258b), enn slær j sundur þa Jnn a kiemur, Hann er so langur, ad einginn veit enn nu hvar ending er a þeim firði, j honum er eingin straumur, enn fullur med smaholma, þar eru og fuglar og Egg, þar er sliettlendi badum meigin, og þar sprettur so hatt gras, ad það siest eckj annarstadar meira eda Jafn mikid.’ (AM 331 4to, bl. 69v–70r. AM 258b 8vo VI, bl. 10v–11r.) Í Grænlands annálum segir um Fjörðinn öllum lengra: ‘Hans minni var saman lukt að sjá fyrir utan, sem heilt land með háfum björgum, en opnar sig fyrir alkunnugum ein leynigjá djúp, svo þar má í gegnum sigla; en síðan er allvíður sjór og vel byggilegt land og mikið.’ (50. 18–21.) Svipað er lýst í Grænlands annálum rétt á eftir firðinum sem Jón Grænlanding bar að, og er sýnilega um sama fjörð að ræða; um hann segir í annálunum á þessa leið: ‘Eitt sinn er þá dreif til Grænlands keyrði skipið undir hamra og hábjörg upp, svo þeir þenktu að steita mundi. En þar opnaði sig gjá í gegnum. Sem þeir kvomu þar inn var flóinn svo víður og breiður, að þeir sáu með öngvu móti hvar endinn mundi á vera, og stóðu þar um þann flóa eður fjörð allmargar eyjar. Þar náði enginn stormur inn eður vogsjóar.’ (50.23–51.4.)

Líkingar í Grænlands annálum við lýsingu Ívars virðast mér öllu meiri en svo, að staðhæft verði að ekkert samband sé á milli, annað en grænlenskar þjóðsögur. Jafnframt því vaknar upp sú spurning, hvort Grænlands annál í endanlegri gerð Björns á Skarðsá kynnu að vera yngri en 1632, og hefði nafnið á Firðinum öllum lengra komist þar inn úr íslenskri þýðingu á Claussøn. Getur engu að síður meginstofninn í annálunum verið eldri. Hitt kemur ekki síður til greina að Grænlandslýsing Ívars hafi haft hér áhrif fyrr, og þá jafnvel á munnmæla-sögnina um Jón Grænlanding, sem skrásett er í annálunum.

Á bls. 258–9 er prentaður stuttur kafli úr AM 779b 4to, samtínings-handriti með hendi séra Ketils Jörundarsonar; fyrirsögn: ‘NB. Úr Lucidario’; orðamunur tekinn eftir *Br. Mus. Add. 4889*. Kafllinn er í fleiri handritum, og hefði hér einnig mátt nota AM 568 4to, með hendi að því er virðist frá því um eða upp úr miðri 17. öld. Texta svipar til 779b, og eru þó frávik.

Þessi kafli hyggur Ólafur að sé ættaður úr ‘vorri gömlu landabók’, sem er vitnað til í Grænlands annálum. Jafnframt telur Ólafur líklegt að *þáttur af Halli geit* sé kominn úr þessari sömu heimild, sem þó er varla jafnvíst. Á bls. 259 prentar Ólafur ‘ræfil’ af þessum þætti, sem

hann nefnir svo, eftir 779b, og hefur honum ekki verið kunnugt um hann í öðrum handritum. Þessi 'ræfill' er þó líka í *AM 568 4to*, í beinu framhaldi af landfræðikaflanum, en er greindur frá með auknu orðabili og lítið eitt veglegri upphafsstaf en annars er í skriftinni. Textinn í 568 er ívið líkari Grænlands annálum en sá texti sem Ólafur hefur prentað eftir 779b.

Í Grænlands annálum vekur einna mesta athygli annars vegar efni sem rakið er til glataðra rita og hins vegar munnmæli ýmis konar, sem heita á máli Ólafs munnlegar heimildir og munnlegur sagnafróðleikur. Ólafur rekur þetta efni atriði fyrir atriði, og á það sjálfsagt eftir að koma mörgum að gagni síðar. Hér skiptir máli að textinn hefur verið skorðaður og fyrsta yfirlitskönnun gerð.

Helst kynni að mega finna að því þegar Ólafur sparar sér að vísa til rita, sem eru jafngömul Grænlands annálum eða litlu yngri og geyma sömu sögu. Þannig er um *hrakningasögu Ögmundar biskups*. Kveikjan að sögunni eru, eins og Ólafur réttilega segir, sjóhrakningar sem Ögmundur lenti í sumarið 1522 á leið til Íslands frá Noregi; komu þeir þá inn í Grænlandsísa og lágu þar svo undir landinu fjögur dægur í stilliveðri. Þessi ferðalýsing hefur verið í bréfabók Ögmundar biskups. Ólafur vísar ennfremur í *Qualiscunque descriptio Islandiae*, en ekki til annarra rita. (272–3.) Hefði mátt benda á *Kvæði um Ögmund biskup*, sem talið er ort 1539 eða 1540, og eru þar sex erindi um sjóferð Ögmundar 1522, sem sýnir að hún hefur vakið mikla athygli.⁵⁷ Einkum hefði mér þó þótt eiga við að vitna í *Skarðsárannál*, þar sem Björn á Skarðsá segir við árið 1534: 'Biskup Ögmundur sigldi út eptir viðum og til annara erindagerða. Dreif hann stormur í hingaðsiglingu frá Íslandi vestur í haf undir Grænland og norður með landinu. Þá þóttist hann og nokkrir menn kenna Herjólfssnes á Grænlandi. Það var síð dags, og voru þeir svo nærri, að sáu fólk við stekki og lambfé. Fengu þaðan góðan byr og hagstæðan, köstuðu atkeri á Patreksfirði um morguninn eptir um mjaltatíma.'⁵⁸ Líkingin við sögnina, eins og hún er sögð í Grænlands annálum, 51.18–25, er svo mikil bæði um efnisatriði og orðalag, að varla verður hjá því komist að gera ráð fyrir ritsambandi milli þeirra og Skarðsárannáls í þessu atriði.

Í munnmælaefni Grænlands annála verða fyrir sagnaminni, eins og að líkum lætur, og kæmi það enn skýrar í ljós ef fjallað væri um fleiri

⁵⁷ *Biskupa sögur* II, 1878, bls. 307.

⁵⁸ *Annálar 1400–1800* I, bls. 94–5.

sögur saman, en ekki hverja einstaka án samanburðar við aðrar. At-hyglisvert minni kemur fram í Ögmundarsögninni. Nafngreindur maður lendir í sjóhrakningum og telur sig sjá land, stundum ókunnugt, stundum land sem hann þykist þekkja. Þetta er kjarni margra munnmæla-sagna, og er sérstætt við Ögmundarsögnina að sýna má fram á raun-verulegan atburð að baki. Allajafna verður hvorki sagt um það af eða á. Landsýnarminnið er ekki mjög sögulegt eitt sér. Í Ögmundarsögn-inni, eins og hún er sögð í Grænlands annálum og í Skarðsárannál, er því bætt við að þeir félagar hafi séð fólk við stekki og lambfé. Af hliðstæðum í Grænlands annálum má nefna söguna um danska skip-herrann á Rífi, sem sagðist hafa séð eyjar á lengdar (62.19–21), söguna um jöklasýn séra Einars Snorrasonar á Stað á Ölduhrygg (52.27–53.6), sem á sér eldri rætur, söguna um séra Ólaf Halldórsson, sem sá Gunnbjarnareyjar (61.9–15) og söguna um Hannes Elas kaupmann á Ísafirði sem sigldi með eylandi einu og sá stóra skreiðarhjalla furðanlega með sjóarsíðunni og fólk í hópum, en hætti sér ekki á land (60.5–9). Næsta stigið er landganga, og tengist henni lýsing landsgæða og stundum byggðar. Látra-Klemens sá menn hlaða tvo báta við Gunnbjarnareyjar, annan með geirfugl, hinn með fisk (59.19–60.1). Englendingar tóku fljótandi fugladún í útfallsstraumnum við Krosseyjar og fluttu fram fullum sekkjum (62.2–6). Jón Grænling dreif til Grænlands með þýskum kaupmönnum frá Hamborg og komu í landkostafjörð á Grænlandi og sáu að landið var byggt og margt af eyjunum. Því næst er lýst landgöngunni. (50.22–51.14). Það fylgir með sögunni að þetta hafi Jón Grænlingur vottað í manna minnum, og er það líklega í og með þess vegna að landgöngu hans á Grænlandi hefur verið betur trúað en mörgu öðru í þessum sögum; hef ég þó ekki orðið var við að menn tryðu lýsingu hans á firðinum eða því að landið væri byggt og margt af eyjunum. Má í þessu sambandi minna á sögu sem Jón lærði hefur á öðrum stað eftir Joris Carolus, samtíðarmanni sínum, og sagðist hann hafa komið á land í Gunnbjarnareyjum og séð tvær kirkjur.⁵⁹

Annálahöfundur segir þau deili á Jóni Grænlingi, að hann hafi lengi verið með þýskum kaupmönnum af Hamborg, og hafi hann af því verið kallaður Grænlingur að hann dreif þrem sinum til Grænlands með siglingamönnum og sagði frá mörgu þaðan. Í þýsku heimildarriti, *Hamburgische Chroniken*, er þess getið að Íslandsfar Ham-

⁵⁹ *Islandica* XV, 1924, bls. 3.

borgarmanna hafi hrakið til Grænlands 1537 og að nýju 1539, og var skipið í síðara skipti örskammt undan landi, svo að draga hefði mátt í land með byssuskoti, en stormur hindraði landtöku og óveður; eftir þetta var skip sent frá Hamborg vorið 1542 að leita Grænlands; skipstjórinn *Gert Mestemaker* fann landið, en varð ekki var við neitt fólk.⁶⁰ Þessar ferðir Hamborgara hafa verið settar í samband við sögnina um Jón Grænling.⁶¹ Ólafur getur þeirra ekki, og hefur honum sjálf-sagt þótt sem rétt er að Íslandsför Hamborgara kunni að hafa hrakið oftast til Grænlands, þótt ekki sé nefnt í annálum. Þessi þrjú Ham-borgaraskip hafa þó þann kost að við vitum að þau voru til og sigldu eða hrakti til Grænlands á nokkurn veginn réttum tíma.

Ion Grønlañdt er nefndur í fógætareikningum 1550, útróðrarmaður á Seltjarnarnesi,⁶² og vísa ég því til Ólafs hvort þar geti verið kominn Jón Grænlingur Grænlands annála.

Síðast fjallar Ólafur um aldur Grænlands annála og höfund, og er þar litlu að bæta við það sem áður var sagt. E. t. v. hefði hér verið ómaksins vert að gera skipulega grein fyrir mismunandi skoðunum manna á aldri annálanna. Ég tek Þormóð Torfason (1636–1719) sem dæmi. Í *Gronlandia antiqva*, bls. 6–7, segir Þormóður sögu Klemensar á Látrum í Aðalvík eftir Grænlands annálum. Hann tekur það eftir annálunum að Klemens hafi verið uppi fyrir 50 árum, en bætir sjálfur við: ‘circiter, ut colligo, annum MDLXXX’. Þetta væri eðlilegt að skilja svo að Þormóður hefði talið Grænlands annál sett saman um 1630. Og ekki hefur hann það frá Þórði Þorlákssyni, ef rétt er að hann hafi talið þau samin 1643.

Á bls. 287–88 er vikið að merku atriði, sem er samanburður á stíl á ritum Jóns lærða og frumsömdum köflum í Grænlands annálum, og hefði verið fengur að fá því gerð nánari skil.

Nafnaskrá við bókina hefur reynst mér traust og einnig handritaskrá, sem er mikils virði. Varla er tiltökumál, þótt fyrir komi að vanti blað-síðutölu við nafn, svo sem 52 við *Landabók* og 224 við *Lyschander*.

⁶⁰ *Hamburgische Chroniken in niedersächsischer Sprache*, herausgegeben von J. M. Lappenberg, 1861, bls. 136–7, 169 og 187. Hubert Seelow þakka ég útvegum ljósrita.

⁶¹ L. Brinner, *Hansische Geschichtsblätter*, 1912, II, bls. 356. Sbr. Louis Bobé, *MoG* 54, 1925, bls. 427–8, og *MoG* 55.1, bls. 6. Sjá einnig Björn Þorsteinsson, *Saga V*, 1965, bls. 18.

⁶² *Íslenzkt fornbréfasafn XII*, 1923–32, bls. 184.

Hitt þykir mér athugaverðara að í nafnaskrána vantar tilvísun til allra sem nefndir eru í formála Ólafs upp á 14 blaðsíður (xi–xxiv). Þess má geta að KVHAA-handrit er ekki í Konungsbókhöfðu í Stokkhólmi, eins og ætla mætti af handritaskrá; akademían er sjálfstæður aðili. Landakort hefðu mér þótt þarfleg fleiri en eru, og þá einnig Grænlands-kort fyrri alda manna og kort af Norðurhöfum, þótt ekki væri um þau fjallað sérstaklega í bókinni. Ytra útlit er í alla staði prýðilegt, sem hæfir góðri bók. Nafnið *Grænland í miðaldaritum* varð mér eilítið umhugsunarefni, vegna þess að nær helmingur bókarinnar er þó útgáfa og rannsókn á riti sem óneitanlega er frá 17. öld, þótt það sæki mest efni í forritin. Í efnisyfirliti hefur Ólafur Grænlands annál sér og íslenskar miðaldaheimildir um Grænland í öðrum stað, sem eðlilegt er. En hvernig ber þá að skilja *miðaldarit* í bókarheiti?

Ég vil að lokum ítreka það sem ég held að hafi komið glöggt fram í máli mínu hér á undan, að ég er þess fullviss að vel hefur tekist til með útgáfu Grænlands annála og þær margþættu rannsóknir sem bók Ólafs geymir. Ólafur hefur oft sýnt að hann er kunnáttumaður mikill í fræðum sínum og flestum öðrum hugkvæmari. Þetta hefur enn einu sinni sannast. Ólafur hefur hér með rannsóknum sínum lagt traustan grundvöll, sem aðrir munu byggja á, og er sýnt að með útkomu þessarar bókar hefur fræðunum miðað góðan spöl fram á leið. Þar með veit ég að markmiði höfundar er náð. Ég óska Ólafi heilshugar til hamingju með þetta mikla verk, og þakka fyrir hönd okkar sem njótum.

HELSTU SKAMMSTAFANIR

DG: *Diplomatarium Groenlandicum 1492–1814*. . . . Udg. ved Louis Bobé. *Meddelelser om Grønland* 55.3. København 1936.

GHM: *Grønlands historiske Mindesmærker*. [Finnur Magnússon og C. C. Rafn]. I–III. København 1838–45.

MoG: *Meddelelser om Grønland*.

StormIslAnn.: Islandske Annaler indtil 1578. Udg. . . . ved Dr. Gustav Storm. Christiania 1888.